

УДК 316.334.56:316.75(497.11),1947/1950“
908(497.11 Нови Београд),,1947/1950“

ПОЧЕЦИ СОЦИЈАЛИСТИЧКОГ НОВОГ БЕОГРАДА Прва фаза изградње Новог Београда 1947–1950.

Мр Слободан СЕЛИНИЋ
Институт за новију историју Србије

АПСТРАКТ: У раду је описана изградња Новог Београда на радној акцији од 1947. до 1950. године, изнети су подаци о броју градитеља, њиховој социјалној и националној структури, начину живота и економској, идеолошкој и политичкој димензији ове радне акције.

Кључне речи: Југославија, Нови Београд, Петогодишњи план, радне акције

Цео период постојања социјалистичке Југославије био је обележен масовношћу. То је можда понајвише важило за прве послератне године када се голим физичким радом милиона младих људи желело изаћи из деценијске и вековне заосталости и преко ноћи обновити земљу и достићи стандард живота развијенијих друштава. Системом савезних омладинских радних акција желело се за пар година саградити све оно у чему се оскудевало – фабрике тешке индустрије, мостови, аутопутеви, железничке пруге итд. У тим годинама у врху Партије и државе желело се много, а радне снаге је било веома мало, механизације, машина, искуства и стручњака још мање. Иако ње није било довољно, држава се у суштини највише ослонила на радну снагу, на младе људе и њихов елан, патриотизам и веру да својим радом граде бољу будућност за себе и своју децу. Изградња Новог Београда једна је од неколико великих савезних радних акција Првог петогодишњег плана развоја Југославије. Процењује се да је омладина Југославије током Петогодишњег плана радила на 70 значајних објеката, да је својој држави даровала 60 милиона радних дана и да је у периоду 1946–1952. на овим акцијама Југославију изграђивало више од милион младих људи. Овај број

одговарао је величини од два и по тадашња Београда.¹ У овом периоду истиче се неколико великих савезних акција.²

Прва фаза изградње Новог Београда (1947–1950) временски се поклопила са спровођењем Петогодишњег плана развита народне привреде у Југославији (1947–1951). План је био одраз схватања о убрзаној индустријализацији и извлачења земље из наслеђене заосталости.³ Изградња Новог Београда била је и део Петогодишњег плана развоја Београда. Тада је замишљено да град кроз 20 година има 250.000 становника.⁴ Ову оријентацију потврдио је и Генерални урбанистички план усвојен 1950. године. По њему требало је да цео Београд има милион становника, пошто би стари део града имао 650.000, а Земун 100.000 становника. Нови Београд је требао да повеже стари део града са Земуном у једну урбанистичку целину. Дарко Ћирић пише да је трајни допринос овог плана у пројекту урбане зоне Новог Београда, „чиме је најзад прекорачена бар једна природна речна препрека“.⁵

¹ Архив Србије и Црне Горе (АСЦГ), фонд 114, ССОЈ, фасцикла 124, Послератне радне акције наше омладине, О радним акцијама.

² Изградња пруге Брчко–Бановићи (1. мај – 7. новембар 1946. године) представља прву велику акцију омладине Југославије. Пругу у дужини од око 90 км градило је око 60.000 омладинаца. Следила је пруга Шамац–Сарајево (од 1. априла до 15. новембра 1947). Пругу је градило укупно 920 бригада са око 217.200 омладинаца. Изградња аутопута „Братство–јединство“ од Београда до Загреба била је до тада највећа радна акција омладине Југославије. Трасирању се приступило 1946, а радови су почели у 1947. години. Од 1. априла 1948. у акцију се укључила и омладина. До 30. јула 1950. године радило је око 250.000 припадника Омладине, око 70–80.000 припадника Армије и око 14.500 инжењера, техничара и стручних радника. Изграђено је 382 км коловоза од ситне коцке, бетона и асфалта. Омладина је изградила и око 90 км пруге Добој–Бања Лука (март–децембар 1951. године). У овој акцији учествовало је око 86.000 младих људи уз помоћ 7.900 демобилисаних бораца. С. Селинић, „Омладина гради Југославију (Савезне омладинске радне акције у Југославији 1946–1963)“, *Архив*, Година VI, број 1–2, 2005, стр. 87–101.

³ Задаци плана били су савлађивање привредне заосталости, јачање економске самосталности земље и њене одбрамбене снаге, развијање државног сектора привреде. У тежишту привредног развоја била је изградња тешке, базичне индустрије. Због сукоба са ИБ-ом план је морао бити продужен за још годину дана, започето је сужавање инвестиционе изградње, тражено окретање националним изворима, појачана мобилизација свих људских и материјалних снага земље. Наглашаван је значај штедње, радне дисциплине, сузбијања расипништва, злоупотреба. Подстицано је такмичење и пребацивање планских задатака. В. Петрановић, *Istorija Jugoslavije 1918–1988, treća knjiga*, Београд, 1988, стр. 94, 95, 264, 265.

⁴ Петогодишњи план развоја Београда од 1947. до 1951. године највећу пажњу је поклањао комунално-привредном и културном развоју града и побољшању услова живота становника. Трбало је развити стамбену изградњу, саобраћај, повећати количину и квалитет пијаће воде, развити водоводну и канализациону мрежу, засадити зелене површине, изградити нове улице и булеваре, подићи домове културе, основне школе, гимназије, пионирске установе и дечја обданишта у свим деловима града, отворити велики болнички центар и изградити више других санитетских објеката и социјалних установа. Посебан значај придаван је развоју локалне индустрије за производњу грађевинског материјала и прехрамбене индустрије. В. Петрановић, „Петогодишњи план развита и нова искушења“, *Историја Београда 3*, Београд, 1974, стр. 587, 588.

⁵ Д. Ћирић, „На ушћу двеју река испод Авале“, *Београд шездесетих година XX века*, Београд, 2003, стр. 22.

Послератној изградњи Новог Београда приступило се 1947. године. Ова акција била је део изградње „Великог Београда“, појма који је у замислима урбаниста обухватао тадашњи стари део града, Нови Београд са Земуном, индустријску зону у Панчевачком рити, пољопривредне површине Макиша и Панчевачког рита и национални парк Авалу у непосредној утицајној зони Београда.⁶ Јавни конкурс за изградњу већих објеката на Новом Београду (Председништво Владе – СИВ, репрезентативни хотел – хотел „Југославија“, зграда ЦК КПЈ) расписан је 1947.⁷ Још 25. фебруара те године савезне институције и стручњаци расправљали су о проблему грејања на Новом Београду. Тада је донета дугорочна одлука да ће се Нови Београд грејати путем централног грејања из једне или две централе на Новом Београду, а не системом појединачног грејања за сваку зграду посебно.⁸ У јесен 1947. на Нови Београд стижу први градитељи (1.412 бригадира) и почињу припремне радове. Наредне године почиње изградња најважнијих објеката, а послове обављају грађевинско предузеће „Нови Београд“ са којим је уговор склопило Министарство грађевина ФНРЈ и десетине хиљада чланова радних бригада. Те 1948. године у Београду се на градилиштима налазило око 49.800 омладинаца. Радови су почели априла месеца и радило се до 5. децембра 1948. На почетку радова читав терен од Београда до Земун испресецан је индустријским и дековиљским колосецима и насипан је терен за изградњу Председништва Владе и хотела. Сазидани су станови за 3.000 радника и дрвене и зидане бараке за 25.000 омладинаца. Највише се радило на згради Председништва, гепрезентативном хотелу и у Тошином бунару. До краја сезоне 1948. никли су бетонски костури Председништва Владе и хотела, насута је мочвара на десној страни пута за Земун, а са обе стране пута према Тошином бунару подигнута је радничка колонија са 62 приземне стамбене зграде за 1.000 радника и 100 радничких породица. У септембру је пуштена пруга Панчевачки рит – Београд коју је омладина изградила за 47 дана.⁹ За 1949. годину постављен је још већи план. У државном и партијском врху, суоченом са недостатком радне снаге, широко запо-

⁶ АСЦГ, фонд 50, Председништво Владе ФНРЈ, фасцикла 78, јединица 167.

⁷ Б. Петрановић, „Петогодишњи план развита и нова искушења“, *Историја Београда 3*, Београд, 1974, стр. 589.

⁸ У прилогу овој одлуци наведено је доста разлога, а издвојићемо само неке од њих: овакав вид грејања је јефтинији, захтева мање стручних људи за одржавање, угаљ се не мора транспортовати по целом граду, омогућава рационалније искоришћавање слабијих горива, док појединачно грејање захтева квалитетнији угаљ, сигурност у погледу пожара и хигијенски услови су бољи, бољи „естетски услови за град и изглед града са Калимегдана“, у зградама ће се ослободити велике површине које би иначе биле ангажоване за магацински простор за угаљ и шљаку итд. АСЦГ, фонд 50, Председништво Владе ФНРЈ, фасцикла 78, јединица 167.

⁹ АСЦГ, фонд 50, Председништво Владе ФНРЈ, фасцикла 78, јединица 167, 1948; Љ. Радојковић, „Омладинске радне бригаде на изградњи Београда 1947/1950 године“, *Годишњак града Београда*, Књига V 1958, стр. 367, 374, 380; М. Митровић, *Домови и мензе студената Београдског универзитета, 1838–1998*, Београд, 2002, стр. 128.

четом изградњом објеката Петогодишњег плана, неиспуњавањем плана радова на аутопуту 1947. и 1948. и сукобом са ИБ-ом, изградња аутопута и радови на Новом Београду добили су 1949. апсолутни приоритет. Водећа државна и партијска тела почетком те године водила су расправе око потребног броја радника. Несташица радне снаге била је толика да је ЦК СКЈ 10. јануара 1949. закључио да осим аутопута и Новог Београда остале савезне и републичке радне акције не би требало „дозволити“ у тој години. Чини се да је међу ова два приоритета већи значај имао аутопут, па је Привредни савет 3. маја 1949. године решио да се са њега не сме узети ниједан омладинац за потребе Новог Београда који је тражио још 2.000 омладинаца.¹⁰ Тешко је рећи колико је, на крају, током године заиста било радника на ова два градилишта, али постоји податак да је Народна омладина послала око 197.000 људи. Из истог извора (Народна омладина) следи да је током 1949. Београд градило око 58.000 бригадира сврстаних у 357 бригада, а аутопут више од 138.000 омладинаца. У сваком случају, Централни комитет Народне омладине Југославије водио је акцију „мобилизације“ омладине а цела акција је директивно спровођена од савезног центра ка нижим. Те године радило се на Новом Београду, Београду и у Панчевачком риту. Осим омладинских бригада, радиле су и бригаде Народног фронта, АФЖ-а, инвалида и физичких радника. Радило се и на Студентском граду, у који је требало уселити 4.500 студената, и Стамбеном насељу у коме је требало подићи 40 петоспратница. Радило се и у Панчевачком риту, а настављени су радови на Председништву Владе и хотелу. Радови су поново почели априла месеца, у Студентском граду су у априлу ископани темељи, а у јуну се прешло на зидање спратова. Један блок Студентског града за 850 студената завршен је 1950. године. Први станари уселили су се почетком 1951. године. Средином 1949. на Новом Београду је било 12 великих градилишта на простору од Сајмишта до Земуна и од Земуна до Бежаније. На крају године на Председништву и хотелу је завршен последњи спрат, у стамбеном насељу је 20 петоспратница стигло до крова, а на осталима је урађено око половине зидарских радова.¹¹ Иначе, према подацима које

¹⁰ Најпре је Политбиро ЦК КПЈ 10. јануара 1949. године решио да је потребно да омладина да 160.000 „добровољних“ радника за ова два градилишта, да би две седмице касније Привредни савет проценио да је само за аутопут потребно 120.000 омладинаца, 25.000 радника из фронтских бригада и 10.000 осуђеника. Привредни савет је више пута справљао о проблему недостатка радне снаге, са закључком да се за приоритетне објекте мора обезбедити радна снага и да то питање треба „максимално заострити“. АСЦГ, фонд 507, ЦК СКЈ, Седнице Политбироа ЦК СКЈ, III/38, 10. 1. 1949; АСЦГ, фонд 114, ССОЈ, фасцикла 152, Савезна радна акција Нови Београд, 1948–1952; АСЦГ, фонд 40, Привредни савет Владе ФНРЈ, Записници са седница Привредног савета 1945–1952, фасцикла 8, јединица 3, Записник број 387/1; *Privredna politika...*, str. 509; Љ. Радојковић, *н. д.*, стр. 411.

¹¹ АСЦГ, фонд 507, ЦК СКЈ, Седнице Политбироа ЦК СКЈ, III/38, 10. 1. 1949; АСЦГ, фонд 114, ССОЈ, фасцикла 152, Савезна радна акција Нови Београд, 1948–1952; Љ. Радојковић, *н. д.*, стр. 381, 384, 389, 394, 395; *Историја Београда 3...*, стр. 599; D. Bondžić, *Beogradski univerzitet 1944–1952*, Beograd, 2004, str. 334.

даје Љ. Радојковић, за све четири године акције на Новом Београду (1947–1950), радило је 142.389 бригадиста. Радови су завршени 5. новембра 1950. митингом пред павиљонима Студентског града.¹²

Изградњу Новог Београда пратио је велики број проблема од којих су неки били изазвани превагом политике и партијности над стручношћу. Партија је истицала да је Нови Београд „добар терен, на којем се показују различита схватања и погледи. Ради тога треба да се развије и повећа стална будност нарочито у разбијању разних негативних схватања код стручњака“. Батрић Јовановић, који је на Нови Београд дошао овенчан славом и ауторитетом команданта Главног штаба омладинских бригада са омладинске пруге Шамац–Сарајево, сматрао се довољно компетентним да изјави да је Партија на Новом Београду „проломила лед у схватању грађевинарства“ поткрепивши то тиме што је један спрат Председништва Владе изграђен за десет дана, а бетонска плоча на хотелу за дванаест дана.¹³ Све време се радило без довољно стручне радне снаге, често је грађење вршено без претходних планова што је за последицу имало прављење грешака, па је требало рушити оно што је изграђено или трошити много више материјала од потребног. Материјал је стизао нередовно па је радна снага често остала неискоришћена. Да би се решио проблем стручности људи, организовани су кратки курсеви или су предузећа и Партија слали људе на терен да врбују потребну радну снагу. Пошто је партијска организација инсистирала да се план испуни, макар то било изражено само формално-цифарски, многи радови су урађени слабо, па је накнадно требало поправљати објекте који су словили за завршене, чиме су се трошкови увећавали, а рок за завршетак продужавао. Партија је једноставно инсистирала да се радови заврше у року по сваку цену, па су запостављани и технички прописи (зидало се и малтерисало по мразу, прво су постављани паркет, прозори, врата, па онда вршено малтерисање и увођење водоводних цеви). Када су инжењери и техничари на то упозоравали добијали су одговор да „статику треба подредити политици“. Чак су током новембра и децембра 1949. године на појединим градилиштима радови извођени под надзором чланова комитета. Једна од последица оваквог рада било је и то што је око једне четвртине материјала за изградњу Новог Београда упропашћено. При том се и није знало шта је све од материјала употребљено, а шта упропашћено, јер тачне

¹² Љ. Радојковић, *н. д.*, стр. 411. На митингу 5. новембра 1950. године говорили су Јуре Савић, члан Градског комитета Партије, Стојан Бјелајац, члан ЦК НОЈ, и Мијо Лазаревић, командант омладинских радних бригада за изградњу Новог Београда (*Борба*, 6. 11. 1950, стр. 2). Момчило Митровић даје податке према којима је 1948. године Нови Београд и аутопут градило 74.000 омладинаца из Србије, а 1949. године на истим градилиштима налазило се 520 омладинских бригада из Србије. М. Митровић, *Изгубљене шлузије, Пролози за друштвену историју Србије 1944–1952*, Београд, 1997, стр. 161, 162.

¹³ Историјски архив Београда (АБ), Градилишни комитет КПС „Нови Београд“, 1948–1950, кутија 1, Записник са партијске конференције Градилишног комитета од 21. 11. 1948.

евиденције није било. Тако се дешавало и да су плаћени радници добијали много веће суме новца него што је требало, јер једноставно нико није водио тачну евиденцију о њиховом раду. Владо Стругар је тврдио 1950. године да се поједини чланови партијског комитета нису слагали са оваквим начином рада, али се нису смели одупрети ауторитету Батрића Јовановића, помоћника директора Дирекције за изградњу Новог Београда, који је тражио да се радови заврше по сваку цену, па се на градилишту могло чути: „тако је рекао да се ради друг Батрић и ми смо зато тако радили“. Сам Батрић Јовановић је на партијским састанцима умео да тражи да сваки члан КПЈ мора бити у мобилном стању, „као некад под пушком – пуном ратном опремом. Морамо да прекинемо мирнодопску атмосферу – демобилизирати се. Повести немилосрдну борбу против опортунизма... Треба повести борбу против социјалдемократизма, а све оне који не извршавају своје задатке, кажњавати или искључивати“. Другом приликом се залагао за проналажење „колебљиваца“ које је требало „елиминисати из наших организација“.¹⁴

У административном смислу почетак формирања Новог Београда имао је следећи ток. Скупштина општине Нови Београд формирана је маја 1952. године (Народни одбор општине Нови Београд). Општина је преузела послове тада укинутаг Народног одбора X реона.¹⁵ У вези са увођењем комуналног система, а на основу закона из јула 1955. године, општина је почела са радом 1. 9. 1955. године. Њена се територија тада увећала припајањем укинуте општине Бежанија, у којој је организован месни одбор и месна канцеларија. Надлежни орган општини Нови Београд био је Народни одбор среза Београда, а од 1957. године Народни одбор града Београда.¹⁶

¹⁴ АСЦГ, фонд 507, ЦК СКЈ, Организационо-политички секретаријат, К. IV/1-69, документ 30, 5. 5. 1950; АБ, Градилишни комитет КПС „Нови Београд“, 1948–1950, кутија 1, 1949–1950, Записници са састанака партијског актива, 15. 2. 1949; *Исто*, Записник са партијске конференције Градилишног комитета од 21. 11. 1948.

¹⁵ Границе општине Нови Београд изгледале су 1952. године отприлике овако: од улива цевног канала аеродромске пумпе у Дунав, низводно десном обалом Дунава до Саве, левом обалом Саве до порушеног моста, старим путем до нове зграде Председништва Владе, затим до старе границе атара Бежанија, до улице Светозара Марковића, па овом улицом до улице Милована Ђиласа, па десном ивицом Бежанијске косе до градске општине Земун. Иначе, народни одбор X реона формиран је одлуком Президијума Народне скупштине Србије априла 1950. године, а обухватио је народни одбор VIII реона и део народног одбора III реона насеља Нови Београд. Обухватио је територију од Добановачког пута, до пруге Београд–Загреб, па пругом до железничке станице Земун, Дунавом, укључујући нови хотел, средином рукавца Дунава до ушћа, обухватајући Мало ратно острвце, па узводно средином Саве итд. Народни одбор III реона формиран је маја 1945. године одлуком Извршног народног одбора града Београда. Део овог реона који је прелазео на новобеоградску страну река ишао је од пруге Београд–Земун до моста, левом обалом Саве до Савског моста. *Службени гласник Народног одбора града Београда*, бр. 5–6, 30. 6. 1952, стр. 33; *Исто*, бр. 5–6, 20. 4. 1952, стр. 33; *Службени гласник Београда*, бр. 4, 8. 9. 1945, стр. 33, 34; *Службени гласник НР Србије*, бр. 14, 24. 4. 1950, стр. 165; *Водич историјског архива Београда, књига прва*, Београд, 1984, стр. 187, 281, 292.

¹⁶ *Службени гласник Народне републике Србије*, бр. 55, 16. 7. 1955, стр. 421, *Исто*, бр. 56, 20. 7. 1955, стр. 421; *Водич историјског архива Београда, књига прва*, Београд, 1984, стр. 187.

За југословенско вођство и пропаганду, радне акције су биле и синоним „друштвенкорисног, колективног, добровољног рада“, место где се развија „патриотска свест“. Увек је наглашавано да су радне акције имале и економску и васпитну компоненту, да су „школа самоуправљања“, место где омладина доприноси „изградњи социјализма у својој земљи“. Највише је потенцирана добровољност радних акција, а чини се да је управо овај епитет најлакше оспорити. Наиме, сама чињеница да је пропаганда о радним акцијама била присутна на многим местима и да су сами партијски, омладински и државни руководиоци истицали потребу агитације и убеђивања, а ове мере су несумњиво и спровођене на терену, заправо негира принцип добровољности ових омладинских подухвата. Уосталом, термин који се често помиње у изворима – „мобилизација“ доста је адекватнији од термина „добровољност“. Да би се омладина „мобилисала“, на савезном нивоу је прављен план мобилизације, он је затим спуштан у републике, потом на ниже нивое, тако да је сваки градски и срески комитет Народне омладине добијао квоту омладинаца коју треба да испуни. Потом је следила кампања агитације „на терену“. На пример, за придобијање омладине да ради на аутопуту и Београду коришћени су, осим агитатора, и покретне изложбе и плакати. Као свака кампања, тако је и агитација за радне акције спровођена на брзину, често у последњем тренутку, грозничаво, у време Петогодишњег плана агитација је понекад спровођена преко органа власти и центара за предвојничку обуку уместо преко омладинских организација, често је у старту из агитације искључивана омладина националних мањина из убеђења да она свакако неће желети да иде на радне акције. Зато не чуди и што је број бригадира у бригадама веома варирао.¹⁷ Од радних акција се очекивало да јачају „братство–јединство“, да младим људима омогуће упознавање са људима и обичајима у крајевима у којима су се градили објекти. Тешко да је у Југославији било места масовнијег сусрета људи из свих крајева земље, и ако је нешто могло младим генерацијама уградити осећај заједништва, то су биле радне акције.¹⁸ Политичке поруке слате су и путем парола. Међу паролама из времена Петогодишњег плана које су одражавале политички дух једног времена и система грађеног у Југославији налазимо и паролу са београдских градилишта „За Тита, за Партију, за народ, за истину, за социјализам“. Своја убеђења омладинци су исказивали и песмама. Један од најјачих мотива после сукоба са ИБ-ом (одбацивање оптужби и „клевета“ са Истока) истакнут је у следећим стиховима са Новог

¹⁷ На аутопуту и Новом Београду било је бригада са мање од 50 бригадира, али и оних са више од 300, па је донета одлука да се убудуће не шаљу бригаде са мање од 100 бригадира. Генерално се може рећи да су бригаде на југословенским радним акцијама садржавале стотинак омладинаца. АСЦГ, фонд 114, ССОЈ, фасцикла 124, Послератне радне акције наше омладине, О радним акцијама; Исто, фасцикла 152, Савезна радна акција Нови Београд, 1948–1952.

¹⁸ АСЦГ, фонд 114, ССОЈ, фасцикла 124, Нека искуства у организовању ОРА.

Београда: „Ој Централни комитете, Одбијамо све клевете, Све клевете и све лажи, За наш народ то не важи“. Градитељи су се борби против ИБ-а придружили и митингом, па је тако штампа јављала да је августа 1948. 18.000 градитеља Новог Београда усвојило резолуцију у којој су истицали приврженост Титу и КПЈ и у којој је стајало да, упркос кампање ИБ-а, „ми непоколебљиво идемо путем изградње социјализма и стварања срећнијег живота за трудбенике наше земље“. Паролама, резолуцијама и песмама омладинаца придружили су се радови писаца и уметника који су такође обилазили градилишта. Сликер Божа Илић даје допринос ангажованој уметности на тему изградње социјализма сликом „Сондирање терена на Новом Београду“ из 1948. Градилишта на Новом Београду обилазе писци. Тако је 3. маја 1948. штампа јавила да су чланови Удружења књижевника Србије у две групе обишли Нови Београд. У првој су били Мира Алечковић, Гојко Бановић, Марко Врањешевић, Танасије Младеновић и председник Удружења Милан Богдановић и обишли су подручје око ушћа Саве. У другој групи су били Бранко Ђопић, М. Панић Суреп, Гвидо Тартаља и Вукосављевић и обишли су радове на подизању насеља у Тошином бунару. Ако су већ, међу многим другим привилегијама које су и иначе уживали у социјализму, и у овим тешким временима били поштеђени рада, интелектуалци су били обавезни да бар подстичу, увесељавају, храбре, величају и овековече оне који су радили.¹⁹ У тадашњој реторици своје место добио је и Нови Београд. За њега је истицано да је његова изградња нешто „незапамћено по својој грандиозности“.²⁰ Батрић Јовановић је са еланом и ентузијазмом истицао да ће Нови Београд бити „велики подухват наше социјалистичке изградње“, „понос целе наше земље“, „прекрасни град са правим и широким улицама и булеварима, са дивним кејовима“, „један од највећих споменика славне Титовске епохе“, град који ће се градити „под свакодневном и неуморном бригом друга Тита“. Стога је Нови Београд често добијао префикс „Титов“, а учешће у његовој изградњи требало је да представља част и понос за његове градитеље.²¹ Сам Броз се трудио да оправда чињеницу да је Нови Београд везиван за његово име, па је и примао и обилазио градитеље. Тако је 30. јуна 1948. године обишао градилишта на челу делегације која је већ својим саставом уливала поверење и давала на

¹⁹ *Политика*, 2. 1. 1948, стр. 1, 2; *Политика*, 1. 1. 1948, стр. 5; *Политика*, 3. 5. 1948, стр. 6; *Политика*, 28. 8. 1948, стр. 2; *Политика*, 29. 11. 1949, стр. 11; *Политика*, 8. 11. 1946, стр. 12; *Политика*, 9. 11. 1946, стр. 5; *Политика*, 14. 11. 1947, стр. 5; *Политика*, 29. 7. 1950, стр. 1; *Политика*, 31. 7. 1950, стр. 1, 2, 3; В. Petranović, *n. d.*, str. 96; Љ. Радојковић, *n. d.*, стр. 411; Д. Каћаревић, *n. d.*, str. 119, 120; Лј. Petrović, „Kulturni sukob blokova tokom Hladnog rata u jugoslovenskoj prestonici 1945–1955. godine“, *Velike sile i male države u Hladnom ratu 1945–1955, slučaja Jugoslavije*, Београд, 2005, стр. 332.

²⁰ АБ, Градилишни комитет КПС „Нови Београд“, 1948–1950, кутија 1, Записник са партијске конференције Градилишног комитета од 21. 11. 1948.

²¹ *Политика*, 14. 2. 1948, стр. 3.

значају самој акцији изградње Новог Београда. Уз њега су на градилиштима били и начелник Генералштаба Коча Поповић, председник Владе Хрватске Владимир Бакарић, генерал Светозар Вукмановић, министар унутрашњих послова Хрватске Иван Крајачић. Броз је обишао градилишта Председништва Владе, складишта, баракe за становање, кухињу. Такође, Броз је на Нову 1949. годину примио представнике радника, омладинских бригада и управе градилишта Новог Београда.²² Уосталом и сама идеја да се зграда ЦК КПЈ гради на Новом Београду била је један од видова исказивања оданости и захвалности Партији и Титу. Зато је зграда требало да буде таква и на таквој локацији да буде највиша на Новом Београду, да доминира околином и да надвиси Калемегдан, да својом архитектонском обрадом и монументалношћу буде „израз стваралачке снаге, моћан симбол Комунистичке партије, руководиоца народа Југославије у борби за стварање Федеративне Народне Републике Југославије, у борби за изградњу социјализма у Југославији“.²³

Велика акција изградње Новог Београда 1947–1950. заслужује да се детаљније проговори о људима који су тада радили на овој акцији. Уз опаску да је тешко уврдити колико је било радника у предузећу „Нови Београд“, јер постоје велики проблеми са евиденцијом радне снаге, може се рећи да их је било отприлике око 4.500. Становали су и хранили се у тешким и нехигијенским условима. Стални радници овог предузећа највећим делом су становали у радничкој колонији у Тошином бунару у породичним и колективним становима и плаћали су кирију коју су надлежни оценили као превисоку, па је интервенцијом Министарства рада кирија смањена. Постоји податак да је 15 радника који су становали у једној соби, плаћало за ту собу око 4.500 динара. Собе у колективним становима биле су веома прљаве, несређене, без ормана, астала, столица, скоро да ни на једним вратима није било браве, јер су једноставно биле „поскидане“. Чаршави на креветима били су толико прљави „да су изгубили сваку боју“ и мењани су тек на свака два до три месеца. Ваздух у собама био је „неиздржљив“, а по собама је било шерпи и кашика, пошто су радници узимали храну у мензи и јели у соби. У неким собама није било прекидача за осветљење, већ је светло паљено спајањем две жице. Осим брава, у великом броју соба није било ни славина на чесми, јер су их радници скидали и препродавали, па су оне биле предмет сталних крађа. Заједно са радницима у оваквим собама живела су и њихова деца, укључујући и одојчад. Како се радило по цео дан, то је ноћ била резервисана за „живот“, па су ноћне пијанке, крађе, свађе и туче биле честа појава. Викендом су одржаване игранке, које су се такође често завршавале тучама. Комисија државне контроле која је обишла овај раднички логор у

²² *Политика*, 1. 7. 1948, стр. 1; *Политика*, 3. 1. 1949, стр. 1.

²³ *Политика*, 2. 12. 1948, стр. 3.

Тошином бунару у једној речи га је описала као „некултуран“ уз опаску да су га радници подругљиво звали „нови Чикаго“. Осим у Тошином бунару, стални радници предузећа „Нови Београд“ живели су и на пар градилишта и на циглани „Јеловац“. Градитељи Новог Београда нису имали више среће ни са мензама у којима су добијали храну. Просторије неокречене, зид на кухињи распукао тако да се могла провући рука, храна лоша, хлеб тврд и бајат и радници који протестују биле су одлике мензе бр. 5 на градилишту хотела. Нехигијенски и прљав ресторан, слаба вентилација, мало посуђа, груба послуга, гужве за ручак које су биле такве „да би један човек имао више интереса да се одрекне ручка“, ваздух загушљив до те мере да је унутра било немогуће издржати дуже од четврт сата, нескувана и неукусна храна, све је то била судбина радника који су се хранили у мензи у Тошином бунару. Ресторан на градилишту Председништва Владе био је познат по томе што су радници остајали без хлеба, што је храна била неукусна, што је у ресторану све било прљаво, што су хлеб, чизме, одело, чарапе и кухињске крпе стајали заједно, док су по кухињи и трпезарији шетале мацке које су изгледа биле чак добродошле, да би се особље ресторана одбранило од мишева и пацова. Све наведено утицало је на то да овај ресторан добије епитет најгорег. У таквим условима хранило се око 300 људи. На Сајмишту је постојао ресторан за око 1.200 радника. Ни у њему није било све како треба, али је ипак у поређењу са другим ресторанима важио за ресторан са најбољом храном.²⁴

Доста података постоји и о омладинцима, члановима омладинских бригада, који су градили Нови Београд. Ко су били, како су живели, колико су година имали, шта су научили, колико их је страдало током рада, како је у очима тадашње власти и јавности изгледало дело које су градили? Каква је била структура омладинаца на градилиштима?

Расположиви извори говоре о задовољству смештајем и исхраном омладине 1949. године. Из њих се може видети да су бараке у којима су омладинци били смештени сматране за удобне, док је одеће, обуће и ћебади било углавном довољно. За храну се каже да је била „обимна и јака“. Санитетска служба је била „на висини“ и није било епидемија. Званично, здравље већине омладинаца је поправљено на акцији, а анализа Министарства здравља је показала да је сваки омладинац за два месеца рада добио два до три килограма на тежини.²⁵ Од свих омладинаца који су 1948. градили Нови Београд мушких је било 55%. Што се тиче професионалне структуре, као и на другим југословенским градилиштима, највише је било сељака, и то 55%. У погледу националног састава, Срба је било 49%, Хрвата

²⁴ АСИГ, фонд 19, Комисија државне контроле, фасцикла 141, јединица 480.

²⁵ АСИГ, фонд 114, ССОЈ, фасцикла 152, Савезна радна акција Нови Београд 1948–1952, Рад омладинских радних бригада на изградњи Београда 1949. године.

28%, Муслимана 6%, Словенаца и Македонаца по око 3,7%, Црногораца 3,5%. Бележимо и присуство Шиптара (1.385 или 2,8%) и Мађара (315 или 0,6%).²⁶ Одлика свих југословенских градилишта тог доба била је велика младост чланова омладинских радних бригада. Тако је било и на Новом Београду. Слободно се може рећи да су великим делом Нови Београд, као и целу земљу, градила деца. Наиме, на Новом Београду је 1948. године млађих од 17 година живота било 6,5%, а више од половине, тј. 51% имало је између 17 и 19 година живота. Оних старих између 19 и 23 године било је 28,5%, а између 23 и 25 година било их је 8,4%. То значи да је скоро 80% чланова омладинских радних бригада било старо између 17 и 23 године, а да је бар оних 6,5% припадало популацији деце, а не омладине. Међутим, извори углавном говоре о омладинцима, тек понегде и понекад се признаје да је било и деце. Уосталом, као и у сваком тешком времену, и првих послератних година одрастало се брже него што би по природи ствари и биолошком ритму требало, па се тако и од оних који су по годинама били обична деца без икакве квалификације и знања о грађевинским радовима очекивало да раде послове намењене знатно старијим и за те врсте послова обученим људима.²⁷ У саставу бригада било је и омладинаца комуниста. Током 1949. године на аутопуту и Новом Београду међу омладинцима било је око 8% комуниста и око 4% кандидата. Занимљиво је да су у то време на Новом Београду чланови партије из једне омладинске бригада чинили једну основну партијску организацију, док су чланови партије сталних радника чинили другу основну организацију, чак и када су радили на истом градилишту.²⁸

Да је омладина радила добровољно и са одушевљењем, да је на градилишта ишла вођена „жарким патриотизмом“, „свесно, добровољно и са одушевљењем“ требало је да покажу и стално потенцирана такмичења. Такмичарски дух био је једна од суштинских одредница радних акција. Термин „ударник“ нераскидиво је везан за градилишта широм земље. Стално истицање норми и тежња да оне буду пребачене, морали су јавити жељу за што бољим успесима који су доносили и одређене награде, пре свега моралне природе. Истицање кубика ископане земље, набијеног бетона, саграђених зидова, утрошеног цемента, измешаног малтера, километара и метара урађеног пута, комада посечених стабала и извађених пањева итд. водило је ка чистом апсурду, али представља илустрацију једног времена. Радне акције су се и иначе одржавале у времену у коме је владала атмосфера јавног популарисања ударништва. „Штампа је популарисала стаханов-

²⁶ АСЦГ, фонд 114, ССОЈ, фасцикла 152, Савезна радна акција Нови Београд, 1948.

²⁷ АСЦГ, фонд 114, ССОЈ, фасцикла 152, Савезна радна акција Нови Београд, 1948.

²⁸ АСЦГ, фонд 507, ЦК СКЈ, Организационо-политички секретаријат, К. IV/1-69, документ 30, 5. 5. 1950; АСЦГ, фонд 114, ССОЈ, фасцикла 152, Савезна радна акција Нови Београд 1948–1952.

ски покрет у СССР-у који ће у Југославији довести до појаве хероја рада попут Алије Сиротановића и његових следбеника“. Питање проглашавања једне бригаде за ударну или појединца за ударника значило је питање престижа, а од ударништва је направљен култ. „Бити ударник значило је бити херој. Ударнички темпо био је основни закон рада“. Носилац овог звања имао је право да три месеца по повратку са акције добија следовања хране по ударничкој карти, што је значило бољу исхрану у односу на већину становништва.²⁹ Осим пребацивања норме, за добијање овог звања било је неопходно поседовати „правилан однос према народној имовини“ и колективу, без поговора извршавати задатке, неговати другарство. Осим ударништва, коришћен је и читав систем других признања попут похвала, ордена, значки (на пример значка градитеља Новог Београда). На аутопуту и Београду бригаде су добијале ордене (братства и јединства, рада, заслуга за народ). Исте ордене добијали су и омладинци и њихови руководиоци. Није био редак случај проглашавања исте бригаде за ударну више пута, па је било бригада које су тај епитет понеле и више од десет пута. На аутопуту и Београду било је 1949. године око 110.000 омладинаца који су или понели звање ударника или били похваљени. Подаци за целу акцију изградње Новог Београда кажу да је број ударника износио 21.882 (сваки седми), а похваљених 45.776.³⁰

²⁹ В. Petranović, *n. d.*, str. 85; D. Kačarević, *n. d.*, str. 48. За стицање овог звања у предузећима и установама било је према Правилнику из 1946. године потребно пребацити норму 20 или 30% три месеца. На радној акцији Шамац–Сарајево било је потребно или пребацити норму месец дана (25–35%) или постићи уштеду у материјалу од 10% или се истаћи у руковођењу и васпитавању омладине или у проналажењу нових савременијих метода. Правила која су важила за ову пругу касније су преношена и на друга велика омладинска градилишта. Према Правилнику који је министар рада издао 19. новембра 1949. године услов за добијање звања ударника био је да члан радне бригаде месец дана радећи у прописано радно време пребацује норму поштујући остале критеријуме (одговарајући утрошак сировина, горива...). Ако би неправдано изостао са посла, прекинуо би се ток времена потребног за стицање звања. *СЛ ФНРЈ*, 33/1946, Правилник о начину и условима за проглашење ударника у предузећима и установама; *СЛ ФНРЈ*, 22/1947, Правилник о проглашењу ударника на Омладинској прузи Шамац–Сарајево; *СЛ ФНРЈ*, 97/1947, Правилник о допуни Правилника о проглашењу ударника на Омладинској прузи Шамац–Сарајево; *СЛ ФНРЈ*, 31/1948, Решење о примени Правилника о проглашењу ударника на Омладинској прузи Шамац–Сарајево на велике омладинске радне акције; АСЦГ, фонд 114, ССОЈ, фасцикла 204, ОРА Бања Лука – Добој.

³⁰ Подаци према којима је сваки седми градитељ Новог Београда био ударник одговарају подацима са других југословенских градилишта (на пример, исти податак важи и за пругу Шамац–Сарајево). Збирни подаци за радне акције 1946–1952. говоре о 123.892 ударника. Није јасно да ли се овај број односи само на велике савезне радне акције из тог доба. Ако је тако, и ако се има у виду да је на тим акцијама било нешто више од милион омладинаца, то значи да је сваки осми постао ударник, што се отприлике поклапа са горе изнетим подацима за поједине акције. АСЦГ, фонд 61, Државно омладинско предузеће Аутопут, фасцикла 11, јединица 16, Предлози за проглашење ударника; АСЦГ, фонд 114, фонд ССОЈ, фасцикла 91, Омладинске радне акције у периоду 1942–1945; *Исто*, фасцикла 4, 1953. година, Поруке V Конгресу НОЈ; *Политика*, 22. 5. 1948, стр. 3; Ј. Радјковић, *n. d.*

Радити на радним акцијама у време Петогодишњег плана није било нимало лако. Уз лоше услове становања, тешке физичке послове, у изворима срећемо и податке о болестима, несрећама и смртним случајевима. Једно од најпотреснијих сведочанстава о тешким условима рада на радним акцијама до 1949. године и лошем стању бригадиста потиче од самог Јосипа Броза. На седници ЦК КПЈ 28–30. 1. 1949. он је говорећи о деци уопште, али делимично и о омладини на акцијама рекао: „Ми само причамо и причамо о новим генерацијама, а уствари гледамо да је што више исцрпемо рецимо на Аутострада, на железничким пругама и на разним другим великим јавним радовима. До чега ће то довести ако овако будемо радили?“ Додао је и да је омладина у том тренутку била физички слабија него онда кад је градила пругу Брчко–Бановићи и наставио: „Обилазећи јавне радове мене је просто срце заболело колико је та омладина јадно изгледала. Омладинци су се трсили, јурили, радили и носили, хтели би, али нису могли. На једној страни видиш невероватну оданост, вољу и пожртвованост, а на другој страни то да се ми маћехински односимо према њима“. Изнео је и податак да је од око 160.000 људи на регрутацији било 30.000 неспособних.³¹

Делом као последица болести, делом због непажње бригадиста, а делом и због недовољне сигурности градилишта, на југословенским радним акцијама било је и несретних и смртних случајева. С обзиром на велику осетљивост теме као што су смртни случајеви и на чињеницу да подаци до којих смо дошли свакако нису потпуни, па је тачан број страдалих тешко утврдити, ограничићемо се само на закључак да је на великим савезним акцијама у Југославији у време Петогодишњег плана смртно страдало најмање 177 или 178 младића и девојака. Колико је било смртних случајева на Новом Београду? Документ који је датиран са 1948–1950, а односи се на изградњу Новог Београда доноси списак од 11 смртних и још толико несретних случајева на овом градилишту. Томе треба додати и два смртна случаја приликом повратка са градилишта. Из описа ових случајева видимо да се гинуло због пада са камиона, од туберкулозе, запаљења плућа, запаљења мозга, чира. Било је бригадиста које је прегазио воз, али и један случај омладинца који је пронађен на самрти под неразјашњеним околностима итд. Из увида у описе ових случаја може се рећи да је на градилиштима било доста непажње, да су сама градилишта била прилично необезбеђена од несрећа, али и да је на Нови Београд, као и на друге радне акције тог доба, долазио један број омладинаца који су већ при доласку били тешко болесни. Неки од њих су умрли током акције. У случајевима када је процењено да је до смрти дошло несретним случајем, породици настрадалог је исплаћивана одређена сума на име осигурања. Тако је Државни осигуравајући завод исплатио 20.000 динара мајци Доче Карачић, омладинке из Црвенице (срез Дувно).

³¹ АСЦГ, фонд 507, ЦК СКЈ, Пленарне седнице ЦК СКЈ, II/6, 28–30. 1. 1949.

Међутим, било је и случајева када је држава процењивала да породица настрадалих омладинаца нема право на новчану помоћ. То је био случај са породицом Смаила Хамидовића из околине Тутина, јер је Министарство социјалног старања тврдило да је умро од запаљења плућа које је имао и пре доласка на градилиште и да је умро као ученик. Оцу који је доказивао да му је син умро као градитељ и то од запаљења мозга које је наступило на самом градилишту остало је да настави мучан спор са државним институцијама.³²

И у време најтежих услова, на градилиштима је негован културни рад. Он се у бригадама одвијао се на више нивоа (предавања, културно-уметничке смотре, штампа). Велики број предавања заправо је имао политички карактер, величао је нови систем и добрим делом говорио о селу и пољопривреди што је и логично ако се има у виду преовлађујуће сеоски састав бригада. Из извештаја са обиласка бригада на Новом Београду 1949. виде се наслови неких предавања: „Улога и задаци Народне омладине у социјалистичком преображају села“, „Шта је радно сељаштво добило у новој Југославији“. Понекад су предавања одржавана у крајње занимљивим условима. Обилазак неких бригада дао је следећу слику: у истој просторији (трпезарија) држано је предавање, два течаја, 12 омладинаца чистило је грашак, једна бригада је вечерала, а за то време су напољу бригаде „певале, лармале итд. тако да је предавач морао неколико пута да прекида предавање“.³³ Омладинци су држали и културно-уметничке смотре, али је постојало и доста примедби на начин њиховог извођења, од којих су неке униформисаност омладинаца (једнообразност у облачењу), прљава обућа и одело.³⁴ На радне акције стизала је и штампа, али вероватно не у мери која би задовољила организаторе ових акција. Тако на Новом Београду 1949.

³² На градилиштима Новог Београда и Београда смртно су страдали следећи омладинци: Иван Мирковић (рођен 1930. у околини Нове Вароши, пао са камиона), Смаил Хамидовић (умро 16. 1. 1950), Ива Јукић (из Дувна, умрла 2. 8. 1949), Ана Јухић (из околине Дувна, од првог дана изгледала „скроз болесна и туберкулозна...“, избацивала крв на уста“, умрла 5. 8. 1949. од жутице, запаљења трбушне марамице и воде у стомаку), Вили Ђурек (рођен 1933, умро 7. 8. 1949. пошто га је два дана раније на путу Земун–Београд пронашао милицајац, сматрало се да је или испао из камиона или га је ударио камион или је сам пао, јер је био „живчано болестан“), Думе Карачић (срез Дувно), Ђорђе Михајло (рођен 1929, струмичка околина, умро 26. 7. 1949, пошто је девет дана раније повредио ногу која је почела да отиче, није јасно услед чега је наступила смрт, али је могуће и да је изостала адекватна лекарска нега), Милојко Николић, Цветко Петровски (рођен 1932, кумановски срез, умро 30. 4. 1949. од запаљења мозга), Стана Радић (из Далмагинске бригаде, прегазио је вагон 20/21. 8. 1948), Јосип Зрински (рођен 1931, околина Загреба, умро од чира у стомаку 23. 5. 1948). При повратку кући страдали су Срећко Расток (рођен 1933, из Приједора, згазио га воз 8. 8. 1949. приликом повратка кући са Новог Београда) и Еуген Глушић (рођен 1929, из Истре, згазио га воз у околини Руме док се враћао кући као неспособан са Новог Београда 1949. године). АСЦГ, фонд 114, ССОЈ, фасцикла 152, Савезна радна акција Нови Београд.

³³ АСЦГ, фонд 114, ССОЈ, фасцикла 152, Савезна радна акција Нови Београд, 1948–1952.

³⁴ АСЦГ, фонд 114, ССОЈ, фасцикла 152, Савезна радна акција Нови Београд, 1948–1952.

данима није било *Борбе*, а и када је долазила, то је било само неколико примерака. На Новом Београду је 1949. године растурено 285.392 комада штампе. На градилишта су током Петогодишњег плана стизали листови *Омладина* и *Пионирске новине*, часописи: *Народна омладина*, *Наша домова*, *Млади задругар*, *Пионирски руководица*, *Полетарац*, *Пионири*, као и неколико брошура (на пример „За рад пионира у току лета“). Утицај штампе на омладинце у неким случајевима смањивали су и проблеми са језиком, па тако у Дреничкој бригади која је 1949. радила на Новом Београду, око 90% бригадира није знало српски језик, а на матерњем шиптарском језику нису добијали омладински лист. Функционисање ове бригаде само се може замислити, тим пре што су све заповести издаване на српском. У многим бригадама на Новом Београду читани су само поједини чланци из *Борбе* и то групно, чему је уз недостатак новина свакако узрок и неписменост.³⁵ Омладина је била ангажована и на смотрема и фестивалима. Само на градилиштима Новог Београда постојало је 342 хора, филмских група, драмских и литерарних секција, а у њима 30.189 чланова. Током 1949. године сами омладинци са Новог Београда одржали су 336 приредби са 126.720 гледалаца, приредби са стране било је 230 са 141.331 гледаоцем, одржано је 478 филмских представа са 277.975 гледалаца.³⁶ Један од видова културног рада на градилиштима било је и постојање библиотека. За Нови Београд је важио податак да је 1949. на градилишту прочитано 60.700 књига. Може се закључити да је на Новом Београду 1948. и 1949. године сваки омладинац прочитао 1,1 књигу у просеку. Имајући у виду услове рада и напор који је на градилиштима требало уложити, као и учешће великог броја омладинаца у културним, спортским и политичким манифестацијама, можда се више од једне прочитане књиге није ни могло очекивати. Године 1948. на Новом Београду је око 2.500 омладинаца водило лични дневник, тј. отприлике сваки двадесети.³⁷

Један од најважнијих културних домета радних акција лежао је у покушају да се преко њих описмени неписмена омладина. У сврху описмењавања коришћени су алфаветски течајеви. На радним акцијама 1946–52. званично је описмењено око 70.000 младих људи. За целу акцију на Новом Београду постоји податак о 10.230 описмењених омладинаца. То је податак који и поред свих слабости не треба потцењивати и он у најмању руку говори о великом напору који је учињен да се међу младим градитељима

³⁵ АСЦГ, фонд 114, ССОЈ, фасцикла 152, Савезна радна акција Нови Београд, 1948–1952; *Исто*, фасцикла 91, Омладинске радне акције у периоду 1942–1945; Нови Београд, бр. 84, 29.11.1949, стр. 3.

³⁶ Љ. Радојковић, *н. д.*, стр. 408; *Нови Београд*, бр. 84, 29. 11. 1949, стр. 3.

³⁷ АСЦГ, фонд 114, ССОЈ, фасцикла 91, Омладинске радне акције у периоду 1942–1945; *Исто*, фасцикла 152, Савезна радна акција Нови Београд 1948; *Исто*, фасцикла 204, ОРА Бања Лука–Добој; *Нови Београд*, бр. 84, 29. 11. 1949, стр. 3.

Југославије искорени неписменост. Подаци су говорили да је описмењено око 97% неписмених омладинаца на Новом Београду.³⁸

Југословенски омладинци имали су прилике и да се баве физкултуром и спортом на радним акцијама. На градилиштима су одржавана фудбалска, кошаркашка, атлетска, рвачка, шаховска, одбојкашка, боксерска такмичења, часови јутарње гимнастике, надметања у народном вишебоју итд. Упадљиво је да је непосредно после рата на градилиштима одржано много више спортских такмичења, часова јутарње гимнастике и часова за значку физкултурника него што је било културних манифестација. О заинтересованости за физкултурне манифестације говоре и подаци да је у јесењем кросу 1949. на Новом Београду учествовало 5.467 од 6.076 омладинаца или да је на Трећем физкултурном слету 3. октобра 1948. у дефилеу учествовало 6.400 омладинаца, а у гимнастичарском наступу 4.680.³⁹ Као и на другим југословенским градилиштима, и на Новом Београду су одржавани курсеви на којима су се оспособљавали неквалификовани радници. Реч је о курсевима за тесаре, зидаре, бетоничаре итд. Б. Петрановић наводи да је на овим курсевима 1949. године било око 4.000 омладинаца.⁴⁰ Међутим, осим што је градитеље Новог Београда требало описменити и културно васпитавати, њих је по замисли Партије требало и политички васпитати. Ово се посебно односило на рад са омладинским бригадама и нарочито због сукоба са ИБ-ом, па је политички рад и био највећим делом посвећен објашњавању исправности југословенског руководства у овом сукобу. Да би се то постигло, у бригадама су држана политичка предавања и политичке информације, процењено је да је 1949. године свака омладинска бригада слушала шест или седам политичких предавања и осам политичких информација.⁴¹

Може се поставити и питање да ли је било отпора радним акцијама у Југославији. Дезертирање би било један од најјаснијих примера непослушности. Лоши услови на градилиштима, али и присилна мобилизација, били су неки од разлога и за појаву дезертирања из бригада. За београдска градилишта постоји податак да их је 1948. напустио сваки стоти, а 1949. године сваки педесети бригадир. Ако се пође од званичног податка

³⁸ АБ, Градилишни комитет КПС „Нови Београд“, 1949, Годишњи извештај о раду комитета; АСЦГ, фонд 114, ССОЈ, фасцикла 91, Омладинске радне акције у периоду 1942–1945; Исто, фасцикла 4, 1953. година, Поруке V Конгресу НОЈ; Љ. Радојковић, *н. д.*, стр. 408; *Политика*, 2. 1. 1948, стр. 2; *Борба*, 29. 7. 1950, стр. 1; *Нови Београд*, бр. 84, 29. 11. 1949, стр. 3.

³⁹ АСЦГ, фонд 114, ССОЈ, фасцикла 91, Омладинске радне акције у периоду 1942–1945; Љ. Радојковић, *н. д.*, стр. 376, 391.

⁴⁰ Б. Петрановић, „Петогодишњи план развитака и нова искушења“, *Историја Београда 3...*, стр. 599.

⁴¹ АБ, Градилишни комитет КПС „Нови Београд“, 1948–1950, кутија 1, 1949, Годишњи извештај о раду комитета.

да је Београд 1949. градило 58.307 омладинаца, то значи да је градилиште током 1949. године напустило око хиљаду људи. Дезертирање је било нај-присутније у бригадама које су присилно мобилисане (крагујевачка област и делови Хрватске). На београдским градилиштима били су забележени и случајеви попут прекидања струје за време митинга, десило се и да су изгореле две бараке, било је наговарања на дезертирање, агитације у корист ИБ-а. Ако не све, онда бар неке од ових случајева треба приписати отпору радним акцијама. Партијски и извори Народне омладине изричито наводе неколико бригада, као што су бригаде националних мањина (бригаде са Мађарима из Војводине), Босиљградска и Царибродска бригада као бригаде у којима је током 1949. године било „провокаторских испада“. Извори говоре о шовинизму и информбироовским провокацијама у овим бригадама, о ширењу прича о глади и потцењивања социјалистичке Југославије. У Царибродску бригаду стигло је писмо са терена у коме је један „непријатељ“ писао да је цела гимназија пребегла преко границе. За команданта ове бригаде важило је да је добар комуниста, али да ни он није био сигуран у своје бригадире и да је у бригади била „групица непријатеља“. У Кумановској бригади се десило да је једна чета штрајковала глађу један дан, што је за Партију несумњиво било дело „непријатеља“. Стиче се утисак да је доста проблема било на VII градилишту (Председништво Владе). Постоје подаци да је тамо један радник говорио да у Југославији не постоји демократска власт и да је постојала групица која је имала своју лозинку. На истом градилишту се десило да је током говора Броза један радник рекао: „Нека Тито дође да види како радници живе“, што је одмах добило етикету „непријатељске паролe“. На истом градилишту је 19. октобра 1949. неко пресекао линију за озвучење и пренос предавања поводом прославе пет година ослобођења Београда. Извори говоре и о појави наговарања омладинаца да не раде, погрдних псовки и премлаћивања, а на путу крај једног градилишта нађен је и информбироовски летак.⁴² Наилазимо на примере саботажа или диверзија и у Машинској бази, где су комунисти покушавали да изађу на крај са саботажама тако што су стражарили да би ухватили саботере.⁴³ Време изградње Новог Београда било је такво да је за Партију и државу највећи непријатељ био Информбиро, тј. они који су се изјаснили за Резолуцију ИБ-а. Таквих је било и на Новом Београду, па се њихова појава може окарактерисати као један вид отпора. У сваком случају, Градилишни комитет Партије искључио је током 1948. четири, а током 1949.

⁴² АБ, Градилишни комитет КПС „Нови Београд“, 1948–1950, кутија 1, 1949, Годишњи извештај о раду комитета; Исто, 1949–1950, Записници са састанака Бироа Градилишног комитета КПС „Нови Београд“, б. 5. 1949, 22. 10. 1949; АСЦГ, фонд 114, ССОЈ, фасцикла 152, Савезна радна акција Нови Београд, 1948–1952.

⁴³ АБ, Градилишни комитет КПС „Нови Београд“, 1948–1950, кутија 1, Записник са партијске конференције Градилишног комитета од 21. 11. 1948.

године 14 чланова због лојалности ИБ-у. Број искључених због ИБ-а у 1949. представљо је око једне трећине свих искључених те године.⁴⁴

Југословенско руководство је настојало да омладину са радних акција по завршетку њихове смене на градилишту пребаци у привреду (индустрију или рударство). На томе је толико рађено да се слободно може рећи да је то била и једна од сврха радних акција и да су оне посматране као згодан начин за пребацивање сеоске омладине у руднике и фабрике. Када би једном дошли на акције, омладинци су били подвргнути пропаганди, кампањи и убеђивањима да прихвате да после окончања рада на акцијама почну да раде у привреди. За агитацију међу акцијашима коришћени су и плакати, брошуре, штампа и филм. Приказиван је филм о животу југословенских радника и совјетских рудара. Дељење брошуре „Сеоски омладинац у тешкој индустрији“ као да на најбољи начин осветљава један од циљева ове акције. Осим агитације, која је оцењивана као слаба, слабијем успеху целе акције изгледа да су доприносили и агитатори појединих предузећа који су омладинцима нудили услове који у стварности нису постојали, па је долазак у предузећа за многе омладинце значајно велико разочарање, што је за последицу имало напуштање нових радних места. Испоставило се и то да омладина једноставно није желела да ради у рудницима, а слабијим резултатима доприносило је и то што је део омладинаца био неспособан за рад у руднику, што је, с обзиром на нарушено здравље великог дела југословенске омладине, било сасвим очекивано. Резултат целе акције био је да се за рад у фабрикама и рудницима пријављивао мањи број омладинаца од планираног и жељеног, али и да се добар део оних који су одлазили на нова радна места покајао и у кратком временском року једноставно напуштао фабрике и руднике, а то напуштање је често било обично бежање. Само за септембар, октобар и новембар 1948. године планирано је да се са аутопута Београд–Загреб, Новог Београда, Железника итд. од око 50.000 омладинаца у привреду укључи њих око 12.000, али план није испуњен. Један од највећих проблема за прихват омладинаца у фабрикама и истовремено један од главних разлога за њихово напуштање био је смештај. Поразне резултате дао је и покушај пребацивања омладине у фабрике ИМР, „Иво Лола Рибар“ Железник, ИКЛ (овај последњи није имао ни смештај ни храну за омладину са радних акција). Током јула и августа 1948. у фабрику „Ђуро Ђаковић“ у Славонском Броду дошло је нешто омладине са аутопута и Новог Београда, од чега је њих 35 „напустило предузеће такорекућ побјегло“. Углавном се радило о омладини из Хрватске, БиХ и југа Србије. План није испуњаван ни када је реч о покушају власти да омладину убеди да иде на курсеве који су држани на Новом Београду. Део оних који су ипак при-

⁴⁴ АБ, Градилишни комитет КПС „Нови Београд“, 1948–1950, кутија 1, 1949, Годишњи извештај о раду Комитета.

стали да дођу на Нови Београд и изуче неки курс и нашли пара, у условима иначе слабе организације њиховог пута од стране државних институција, да до Новог Београда заиста и дођу, такође се, попут оних из рудника и фабрика враћао кући незадовољан смештајем, храном или пак крађама ствари са којима се такође морао суочити. Тако је у јануару 1949. године на Нови Београд стигла група омладинаца из Хрватске која је требало да изучи курс за аутомеханичаре. Међутим, смештени су у хладне просторије, храна је била слаба и недовољна, нису могли наплатити путне трошкове иако им је речено да је пут до Београда бесплатан. Због крађа морали су да држе радна одела и капут под главом током спавања, а како су остали без новца, један од њих, Антун Бабић, продао је кожну торбу да би могли да се врате кући. Због тога што су напустили курс Бабић је по повратку саслушаван у котарском народном одбору у Загребу. Други случај каже да је котарски народни одбор Книн упутио јануара 1949. године 33 омладинца из Сплита на Нови Београд на курс, али се већи број вратио „без икаквог разлога“. Великих проблема било је и око питања наплате трошкова за упућивање омладинаца на курсеве на Нови Београд. Иако је Управа за радну снагу Хрватске више пута тражила да јој се рефундирају ови трошкови, грађевинско предузеће „Нови Београд“ није желело да исплати омладинце који су самовољно напуштали курсеве. Како је изгледала организација курсева на Новом Београду говоре и жалбе предузећа „Нови Београд“ на рачун среских народних одбора који су им слали омладинце. Предузеће се жалило да од народних одбора добија омладинце који су желели да уче берберски или шнајдерски курс, иако таквих курсева није било, или омладинце које су лекарске комисије морале да враћају као неспособне. Било је и случајева да су на Нови Београд долазили омладинци који нису имали ни 16 година (омладинци рођени 1934, 1935. или 1936. долазили су из Санског моста) или омладинци без ноге или руке (овакве омладинце слао је срески народни одбор Кладово).⁴⁵ Проблем је био и задржати курсисте послате са Новог Београда у привреду. Током новембра и децембра 1950. године од 535 послатих курсиста са Новог Београда у београдску, нишку, крагујевачку, тимочку, ужичку област и у Војводину и на Косово и Метохију, побегло је њих 55.⁴⁶ Упркос свим описаним проблемима, југословенска власт је путем радних акција

⁴⁵ АСЦГ, фонд 25, Министарство рада ФНРЈ, фасцикла 154, јединица 406, Министарство грађевина.

⁴⁶ Како је изгледала потрага омладине за послом, а државе за младом радном снагом показују и примери шетања омладинаца од фабрике до фабрике. Тако је јулу 1949. у „Телеоптик“ дошло 14 омладинаца од којих је остало седам, потом је дошло још 26, од којих је опет остало седам, осталих 19 отишли су у „21. мај“, али је и од ове групе њих пет отишло кући. У ваљаоницу Земун тада је дошло 19 омладинаца, од којих су већина заправо била деца млађа од 17 година, и од њих је остао само један. АСЦГ, фонд 25, Министарство рада ФНРЈ, фасцикла 152, јединица 403, Укључивање омладине са Аутопута у предузећа тешке индустрије. Ево још неколико података који говоре о укључивању омладине са радних акција у привреду Југославије. *Исто*.

запослила десетине хиљада младих људи у рударству и тешкој индустрији. Према једном податку, са радних акција 1946–52. у привреду је отишло око 80.000 омладинаца. Овај број се, на крају, може узети и као коначан број који одговара на питање колико је југословенска власт послала омладинаца са радних акција у индустрију и рударство. То значи да је на овај начин једним делом стварана радничка класа у социјалистичкој Југославији.⁴⁷

На југословенским омладинским градилиштима редовна појава била је и омладина из иностранства. Из материјала Народне омладине Југославије сазнајемо да је Централни комитет Народне омладине више пута дискутовао о могућности доласка страних омладинаца 1950. и да је најпре било одлучено да приме стране бригаде раде на изградњи студентског насеља на Новом Београду. Међутим, средином године градилиште на Новом Београду означено је као „неподесно“ за пријем страних омладинаца, па су они усмерени на изградњу Студентског града у Загребу. На крају је у Загребу, према једном списку, радило током јула и августа 36 страних бригада са укупно око 2.070 бригадиста, проводили су око месец дана, од чега је трећина времена искоришћена за обилазак земље. Неколико делегација стране омладине која је радила у Загребу посетило је током године и Нови Београд. Тако је за делегацију француске бригаде која је радила у Загребу изнета тврдња да је била задивљена „замашношћу радова“ на Новом Београду и „бригом наше народне власти за студенте“. Нови Београд посетила је током августа 1950. године и шпанска бригада „Гарсија Лорка“ која је бројала 10 Шпанаца и три Француза. Разгледали су радове на изградњи студентског дома, Председништва Владе и других објеката. После посете њихови домаћини су писали да су Шпанци изјављивали да их је будући смештај студената „задивио“ и да су на сваком кораку видели да се народна власт брине за сваког човека.⁴⁸

Тешки услови рада, приличан број оболелих, смртни случајеви на југословенским радним акцијама, све је то заједно давало материјал пропаганди информбироовских земаља против Југославије и њене власти. Нарочито током 1949. и 1950. године, „Титова банда“, клика „Тито–Ранковић“ оптуживана је за мучење омладине на радним акцијама, па и на Новом Београду. Из источноевропске пропаганде бележимо неколико епизода. Радио Будимпешта је у јануару 1950. оптуживала југословенско руководство да југословенска омладина аутопут, омладинску пругу, Нови Београд плаћа „својом крвљу, својим здрављем“. Са Истока је порицана и добровољност

⁴⁷ Овај закључак поткрепљују и подаци за Београд и аутопут из 1949. године. Тада је на овим градилиштима било око 200.000 омладинаца, а у привреду је послато њих нешто више од 16.000, што значи око 8%. АСЦГ, фонд 114, ССОЈ, фасцикла 91, Омладинске радне акције у периоду 1942–1945; *Исто*, фасцикла 4, 1953. година, Поруке V конгресу НОЈ.

⁴⁸ АСЦГ, фонд 114, ССОЈ, фасцикла 295, 1950, Изградња студентског града у Загребу I; *Исто*, изградња студентског града у Загребу II.

ових акција, па је тврђено да југословенски режим присиљава омладину на рад, као што је то немачки фашизам радио када је терао подјармљене народе да ступе у радне батаљоне. Радио Будимпешта је тврдио и да су у селу Ждали камиони насилно одвлачили омладину на изградњу Новог Београда пошто се на позив одазвао тек сваки осми позвани. Исти извор је даље наводио следеће: „На изградњи Новог Београд раде под контролом УДБЕ и војске политички затвореници сиромашни сељаци који нису могли да произведу све оно што је империјалистима било потребно и нашта Титова банда има апетит. Раде тамо и гину 14-то годишња и 16-то годишња деца, затим студенти који уместо да се припремају за свој позив носе камење, и цигле за такве грађевине које неће југословенским трудбеницима дати станове него титовцима палате по њиховим властитим плановима“.⁴⁹ Скоро у исто време лист *Народна младеж* донео је интервју двојице југословенских студената емиграната (Милутин Поповић и Витомир Ђорђевић) који су тврдили да су на градилиште на Новом Београду одведени из логора, као „робље“, у тексту се наводи да је рад био тежак, да су мешали и преносили цемент, а од хране добијали само зеље, да се појавио тифус и да су новооболеле сваки дан одвозили санитарским колима. Штавише, „титовци“ су болесне људе проглашавали за саботере и нису им дозвољавали да иду код лекара.⁵⁰ Током 1949. године Југославија је била изложена и нападима тршћанске штампе да је из југословенске зоне СТТ присилно мобилисана бригада „25. мај“ и упућена на Нови Београд.⁵¹ Још један мотив добро је послужио кампањи против Југославије. Реч је о неуспелим покушајима југословенске власти да омладину са радних акција трансферише у привреду (индустрију и рударство). Како је у раду већ показано, за ове оптужбе против Југославије пропаганда са Истока је итекако могла имати чврсту основу у стварном стању у Југославији. Тако је *Народна младеж* ликовала, јер су „Титови бандити“ претрпели потпун пораз у мобилизацији омладине за руднике и индустрију. Навођено је да је омладина насилно одвођена у предузећа, где је одбијала да потпише уговоре за продужење рада. Навођен је низ примера који је поткрепљивао ове тврдње, а као мотив за напад на Југославију искоришћена је и чињеница да је било проблема да се омладина приволи и на курсеве на Новом Београду, још једна оптужба на рачун Југославије која је имала основа у стварности.⁵²

⁴⁹ АСЦГ, фонд 114, ССОЈ, фасцикла 302, Преглед иностране омладинске штампе, Београд, 27. 1. 1950.

⁵⁰ АСЦГ, фонд 114, ССОЈ, фасцикла 302, Преглед иностране омладинске штампе, Београд, 15. 4. 1950.

⁵¹ АСЦГ, фонд 114, ССОЈ, фасцикла 301, 1949, јануар–април.

⁵² АСЦГ, фонд 114, ССОЈ, фасцикла 301, 1949, мај–новембар.

Summary

The Beginnings of the Socialist New Belgrade The First Phase of Building of New Belgrade 1947–1950

Key words: *Yugoslavia, New Belgrade, Five-Years' Plan, working actions*

The first phase of the building of New Belgrade lasted from 1947 to 1950. It was one of some 70 working actions during the Five-Years' Plan. Some 142.000 builders, mostly between 14 and 25 years of age, took part in the action. Every seventh builder was decorated with the title of shock-worker. Political, cultural and sports life was also organized for the builders. The work went on under conditions of lack of labour force, poor housing facilities and food for the builders and campaign-like mobilization of the young in the years which were anyway marked by mass participation. According to a document referring to 1948–50, 11 youths lost their lives during this action. Deaths of two more youths on their way back home from the building site should be added to this. Through their voluntary work, these young people built the building of the Presidency of the Government (the future SIV), the Representative Hotel (later the Yugoslavia Hotel) and Students' Town, but completion of these objects had to await later times, since only one block of the Students' Town for 850 students was finished in this phase; the first inmates moved in early 1951.